

Izvorni znanstveni članak

UDK: 32.01(4)

321.01(4)

Primljeno: 20. rujna 2013.

Konstrukcija europskog identiteta – prilog prepoznavanju upitnoga konteksta

Andreja Sršen¹

Sažetak

U suvremenim se teorijama pojmu identiteta pristupa kao konstitutivnoj kategoriji, pa se tako i europski identitet u tekstu propituje kroz njegove konstitutivne elemente. U tekstu se konstrukcija europskog identiteta prikazuje kao traženje nove vrste identiteta, gdje tradicionalne nacionalne spone, kao što su teritorij, povijest, kultura i politička tradicija, nemaju jednaku ulogu kao u identificiranju s nacijom. Stoga se i postavlja pitanje „temelja“ europskog identiteta. U članku se propituje izgradnja „novog“ europskog identiteta koji bi trebao biti utemeljen na snažnom kolektivnom identitetu koji se očituje u lojalnosti građana prema Europskoj Uniji. U tom kontekstu dosadašnje suvremene kritike, kao i analitičke primjene pojma europskog identiteta, dotiču ne samo pitanje političkog legitimiteta, već sve više uzimaju u razmatranje dublje elemente koji su vezani uz njegovu „političko-emocionalnu“ legitimaciju.

Ključne riječi: identitet, Europska Unija, globalizacija, nacija, legitimitet.

Ideja europskog identiteta – od nacije-države do europske integracije

Pojmu identiteta u suvremenim teorijama pristupa se kao konstitutivnoj kategoriji suvremenih društava. Konstitutivne elemente ideje europskog identiteta, koji ovdje razmatramo u kontekstu stvaranja „jedinstvenog europskog identiteta“ u procesima europskih integracija, nalazimo u europskoj povijesti 19. i 20. stoljeća, kad je dominirala nacionalna država. Budući da se nacionalna država općenito smatra jednim aspektom šireg fenomena modernosti, time se opravdava njezino vezivanje uz pojam Francuske revolucije. Otad pa sve do danas nacionalne elite, kao i svi ostali subjekti koji su bili nositelji procesa izgradnje nacije na europskom prostoru, isticali su opravdanost

1 dr. sc. Andreja Sršen, Odjel za sociologiju, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu Centre for Croatian Studies of the University of Zagreb arsren@hrstud.hr

svojih prohtjeva pozivajući se na narod kao naciju.² Tako nacionalizam postaje pokretačka snaga oslobođenja, počevši od ugnjetačke feudalne tiranije pa sve do proglašenja suverenosti naroda i prava naroda da sami odlučuju o svojoj sudbini. Stoga, kad je riječ o europskom identitetu, sagledavamo ga prvotno u njegovoj povijesnoj konceptualizaciji kao povijest europske ideje koja se u svojim začecima pojavljuje sporadično tijekom nekoliko stoljeća u elitnim europskim krugovima u kontekstu širenja prosvjećenosti i civilizacije. Kasnije, od vremena Francuske revolucije, „nacionalna država“ postala je prevladavajući, a ubrzo i gotovo jedini, legitimni oblik političke organizacije i glavni nositelj kolektivnog identiteta (Smith, 2003:72). Tek se prije nekoliko desetljeća Europa pojavljuje u „novom ruhu“, nakon višestruko preformuliranih nacionalnih tradicija zapadnoeuropskih država, i to kao politički projekt motiviran gospodarskim i sigurnosnim interesima (Garcia, 1993.). Novi put izgradnje mirne i prosperitetne Europe započinje Deklaracijom iz 1950. godine, kad je ministar vanjskih poslova Francuske Robert Schuman preuzeo ideju koju je izvorno začeo Jean Monnet, pozivajući dva povijesna neprijatelja, svoju zemlju i Njemačku, na gospodarsku suradnju i solidarnost. Nekoliko godina nakon Deklaracije, uspostavljanjem Europske zajednice za ugljen i čelik, započeo je proces stvaranja novog europskoga društva, i danas sveprisutan u dinamici ekonomskih i političkih procesa Europske Unije.

Sedamdesetih godina ideja europskog identiteta postaje jednim od važnih pitanja europskih političara i birokrata Europske zajednice (usp. Stavrakakis, 2005.; Wodak i Weiss, 2004.; Torfing 2005.). Deklaracija *Concerning European Identity*, prihvaćena 1973., naglašava vladavinu zakona, poštivanje ljudskih prava i zajedničko tržište kao osnovne karakteristike Europe (Božić-Vrbančić, 2008:10). Tijekom sedamdesetih godina prevladavao je tradicionalni, neofunkcionalistički pristup integraciji, pristup koji se temeljio na pretpostavkama da će eurointegracijski procesi (utemeljeni na slobodnom tržištu i ljudskim pravima) ozakoniti mnoge instrumente koji će kasnije usklađivati različite nacionalne politike (Shore, 2004.). Međutim ni jedan od tih procesa nije uspio oblikovati jedinstvenu europsku svijest na kojoj bi trebao počivati europski identitet, pa se osamdesetih godina shvatilo da bi taj nedostatak mogao potkopati razvoj jedinstvenog europskog tržišta. Sama ideja stvaranja europskog javnog prostora (European public space) nije se našla u ciljevima europske politike sve do kasnih osamdesetih godina prošloga stoljeća. Pitanje građanstva postaje aktualno unutar europske politike tek početkom 1990-ih budući da je tada postalo jasno kako gospodarska integracija nije dovoljna za stabilnu Zajednicu. Osim toga, padom Berlinskoga zida i slomom socijalističkog sustava, sa svim njegovim regionalnim i globalnim posljedicama, došlo je i

2 Ovdje valja napomenuti da su se u posljednja tri desetljeća učvrstile tri dominantne paradigme o naciji: primordijalna, perenijalna i konstruktivistička, gdje posljednja vidi naciju kao proizvod moderne, dok je prve dvije vide kao kontinuitet kroz povijest (vidjeti Cipek, 2007.).

do raspada višenacionalnih država i nastanka novih, nacionalnih država na prostorima Srednje, Istočne i Jugoistočne Europe. U tom razdoblju javlja se sve veće zanimanje za pitanja etniciteta i nacionalizma.

Svi ti procesi utjecali su na dinamiku politike Zajednice, pa se tako Sporazumom iz Maastrichta (koji je stupio na snagu 1993.), u sklopu kojeg se pravno uređuje i pitanje europskoga građanstva, potiče proces psihološke integracije koja za cilj ima integraciju građanske svijesti.

Stoga se devedesetih godina naglo razvija ideja „europske kulture“ i „europske svijesti“ koja se pokušava implementirati u gospodarske i političke ciljeve europske politike. Početak je to nove europske dinamike i intenzivnijeg stvaranja europskog identiteta koji u suvremenim društvenim procesima sve više dobiva predznak političkoga.

Ovaj zaokret prema građanstvu potaknut je dvjema tradicijama. Prva, zapadnoeuropska tradicija naciju shvaća kao „kulturno definiranu zajednicu“ s naglaskom na zakon, teritorijalnost i udruživanje, za razliku od Istočne Europe u kojoj prevladava etnički koncept s naglaskom na običaj i zajednicu podrijetla. Druga je francuska postrevolucionarna tradicija koja ne stavlja toliko naglasak na identitet zajednice (*natio* – narod), već na osobnu privrženost – *civitas* – kao organizirano političko udruživanje (Božić-Vrbančić, 2008., prema Garcia, 1993.).

U tom kontekstu bilo kakva rasprava o „europeizaciji“ kao procesu koji bi trebao izgraditi, pa onda i „osigurati“, jedinstveni europski identitet zahtijeva uzimanje u obzir višestruke naravi identiteta (Stavrakakis, 2005.). Stoga je potrebno u propitivanju konstrukcije europskog identiteta analizirati što građane Europske Unije navodi da se kolektivno identificiraju s određenim oblicima identiteta te kakve posljedice takva identifikacija povlači za sobom (usp. Howarth, 2000., 2005.; Stavrakakis, 2005.).

U tom će pogledu ovaj rad pokušati odgovoriti na dva ključna pitanja – što uopće može artikulirati europski identitet u odnosu na nacionalni identitet te koje su to političke vrijednosti i prakse koje bi trebale voditi do mobilizirajućeg europskog mita kojim bi se osigurala privrženost svih građana Europskoj Uniji?

Konstrukcija europskog identiteta u odnosu na nacionalni identitet

Europska Unija odavno ne predstavlja tek ekonomsku asocijaciju, već je ona danas prerasla u političku zajednicu kojoj se sve više nameće pitanje izgradnje europskog identiteta u odnosu na pluralnost postojećih nacionalnih identiteta. Na početku rasprave važno je prvotno razmotriti ulogu nacionalnog identiteta u tom procesu. Europska Unija danas je više od konfederacije država, ali nije ni federacija. Budući da je njezin povijesno jedinstven politički sustav neprestano evoluirao tijekom proteklih pedeset godina, ona danas predstavlja novu političku strukturu koja ne podržava tradicionalno

pravnu kategoriju. Iz te pozicije tražiti jedinstven identitet takve strukture čiju osnovu čine „nacionalne baze“ čini se metodološki neprihvatljivim. Međutim danas imamo situaciju u kojoj procesi europskih integracija sve više nameću, a time i razvijaju, teorije identiteta. Zbog toga se danas pojavljuju različiti znanstveni diskursi, kako kulturalni i sociološki, tako i politološki, koji se bave pitanjima europskog identiteta u odnosu na nacionalni. Upravo tu kompleksnost, odnos nacionalnog i nadnacionalnog, možemo sagledati i kao komparativnu prednost za društvene istraživače.

Na diskurzivnu eksploziju pojma identiteta unutar niza disciplina upozorava Stuart Hall (Hall, 1996.) koji ističe da su one na određeni način kritične prema određivanju identiteta kao integralnog, proisteklog iz jednog izvora i jedinstvenog, upozoravajući na to da ne postoji identitet sam za sebe koji se može definirati jednom zauvijek (Hall, 1996.). Upravo u tom kontekstu moramo razmatrati konstrukciju europskog identiteta budući da se radi o procesu postajanja, a ne stanja (*ibid.*). Može se pretpostaviti da će takav identitet u budućnosti biti više promjenjiv nego stabilan društveni konstrukt te više razgradljiv nego utemeljen. On će uvijek biti u traženju nekih esencijalnih načela društvene integracije. Europski identitet zbog težnje za „preživljavanjem“ u novom sociokulturnom prostoru uvijek je u sukobu sa strukturalnim elementima nacionalnog identiteta; drugim riječima, teritorij, jezik i običaji danas poprimaju obrambena obilježja koja u multietničkoj Europi sve više postaju dezintegrirajući, a sve manje integrirajući čimbenici (Sršen, Piskač, 2012:160). Europska Unija danas se sve češće susreće s problemima koji imaju uzroke u povijesnom naslijeđu zemalja članica. Nacionalni identiteti zemalja članica Europske Unije imaju različita povijesna i politička razdoblja. Po svojem *habitusu* nacionalni identitet osnažen je trajnim osjećajem jedinstva koji generira privrženost prema određenom jeziku, kulturi, običajima, a što bismo mogli nazvati nacionalnim sentimentom. Stoga svaka analiza konstrukcije europskog identiteta i pitanja nacionalnog identiteta unutar toga procesa izgradnje europskog identiteta nameće analitičku dihotomiju, dihotomiju europsko-nacionalno, što za sobom povlači i analizu elemenata koji su konstitutivno vezani uz pojam nacije. U tu svrhu trebalo bi nakratko skrenuti raspravu prema teorijama nacionalizma, ne želeći pritom ulaziti u raspravu o sukobima primordijalističkih i modernističkih teorija nacije. U tom pogledu dovoljno je uzeti u analizu one elemente na kojima počiva nacionalni identitet kako bismo mogli odgovoriti na pitanje što to europski identitet u svojoj konstrukciji može, ili bolje rečeno smije, artikulirati u odnosu na nacionalni.

Još uvijek nema jakih argumenata koji bi uvjerljivo pokazali da je nacionalna država kao povijesno konstituirana politička jedinica nešto *pasè*, nešto što se može razgraditi, zaobići u procesima širih političkih integracija (Vujčić, 2007:104). Navedeno podrazumijeva da svaki pokušaj stvaranja europskog identiteta može započeti tek stavljajući nacionalnu državu kao temeljno ishodište konstrukcije takvog identiteta. Ovdje se po-

stavlja pitanje teorijskih okvira koji bi mogli dati analitičku primjenu pojma nacionalnog identiteta u konstrukciji europskog. U mnogim teorijama koje prate procese europskih integracija postoje različiti pristupi u propitivanju odnosa nacionalnog i nadnacionalnog identiteta. Kako su ti pristupi uglavnom obilježeni diskursima razlikovne strukture, često i kontradiktorne, teorija diskursa u tom smislu daje dobar teorijski okvir za analizu europskog identiteta u odnosu na nacionalni. Razlog tomu jest taj što teorije diskursa u svojim teorijskim konceptima obuhvaćaju pojmove identiteta, hibridnosti i pripadanja (vidjeti Brah, 2000.; Brubaker i Cooper, 2000.; Delanty i Rumford, 2005.; Hall, 1996.; Stavrakakis, 2005.), što je kompatibilno s pojmovima koje koristimo kad je riječ o europskom identitetu. U okviru tih teorija pitanje identiteta ne znači to da ljudi otkrivaju ili prepoznaju svoji istinski, primarni identitet, nego da ga konstruiraju, gdje u prvi plan dolazi socijalna i politička dimenzija formiranja identiteta (Laclau, 1994:2). Teorije diskursa općenito naglašavaju procese i prakse koji oblikuju određena značenja, stvarajući „mrežu značenja“, u čijem se kontekstu i politika Europske Unije (*public policy*) može promatrati kao element šireg diskurzivnog područja čiji je cilj, između ostalog, i stvaranje europske kulture i europskog identiteta (Božić-Vrbančić, 2008:29). Da je riječ o kompleksnom pitanju s pozicije ove teorije upozorava i S. Hall (1996.) u eseju „Who Needs Identity?“. On postavlja „prirodnu“ definiciju identiteta kao stabilne jezgre *sebstva* koja ostaje statična, nepromijenjena tijekom vremena. Autor ovdje naglašava kako taj „prirodni“ identitet, unutar procesa konstrukcije europskog identiteta, pronalazimo u ulozi nacionalnog identiteta, gdje se prepoznaju zajednički korijeni, zajednička povijest i podrijetlo ljudi koji pripadaju određenoj zajednici. Nasuprot toj „esencijalističkoj“ definiciji koja učvršćuje značenje nacionalnih koncepata, različite diskurzivne teorije naglašavaju da je ideja stabilne jezgre, odnosno homogeno definiranje identiteta, privid koji u osnovi prikriva svoju pluralnost.

Naime s pozicije diskurzivne teorije konstitucija identiteta uvijek pretpostavlja isključenje određenih mogućnosti, pa su tako identiteti uvijek oni koji obilježavaju razliku, odnosno oni se pojavljuju u odnosu na Drugo, stoga su stalno destabilizirani onime što je isključeno iz njihove produkcije, pa je i njihov totalitet neostvariv (B. Vrbančić, 2008:12; prema Butler, 1993.; Hall, 1996.; Laclau, 1990.; Brah, 2000.). U okviru tog teorijskog shvaćanja identiteta postavlja se pitanje – isključuje li proces stvaranja europskog identiteta nacionalni identitet budući da ga u svojoj konstrukciji ne može održati?

Početak odgovora na to pitanje mora poći od povijesne konceptualizacije.

Nacionalni identitet proizlazi iz povijesnog identiteta, a procesu konstrukcije europskog identiteta nedostaje ona poveznica s nekim jedinstvenim povijesnim europskim identitetom. On kao takav ne postoji jer ne postoji „zajednička europska povijest“, već je povijest Europe sazdana od partikularnih nacionalnih povijesti. Za razliku od nacionalnog identiteta koji svoju osnovu gradi na zajedničkom povijesnom iskustvu i

sjećanjima, zajedničkoj kulturi te osjećaju kontinuiteta među generacijama, Europskoj Uniji kao „jedinstvenoj nadnacionalnoj cjelini“ ti elementi nedostaju. U tom kontekstu važno je spomenuti kako se neki autori ne slažu s tvrdnjom o neuspješnom stvaranju kolektivnog europskog identiteta zbog toga što Europa ne može stvoriti zajednički kulturni identitet. Razlog je tomu taj što se europski *ethnos* pojavljuje oko identiteta utemeljenog na isključivanju s jasnom referencijom na ne-Europljane (Delanty, 2000:115). Znakovita je i tvrdnja kako se u suvremenoj Europi unatoč usponu nacionalizma i xenofobije koji su utemeljeni na nacionalnim kulturnim vrijednostima može tvrditi da nacionalni identiteti sve više poprimaju postnacionalni oblik (Delanty, 2000:115). Oni su kompatibilni s višestrukim identitetima i zahtijevaju identifikaciju samo s ograničenim brojem vrijednosti *demosa* (usp. Delanty, 2000.). Autor ističe kako svi diskursi o Europi predstavljaju refleksiju o kontinuiranoj transformaciji modernosti, pa se ni sadašnja situacija neće moći razumjeti ako Europu promatramo u kontekstu kulturno integrirane nacionalne države.

Stoga je važno o ideji, ali i o procesu stvaranja europskog identiteta, raspravljati kao o novoj vrsti identiteta gdje tradicionalne nacionalne spona, kao što su teritorij te kulturna i politička tradicija, nemaju jednaku ulogu kao u identificiranju s nacijom. Međutim postavlja se pitanje mogućnosti dokidanja takvih tradicionalnih spona u procesu konstrukcije europskog identiteta, kad je nacionalna država jedino „opravdano“ temeljno ishodište konstrukcije takvog identiteta. Početak je to procesa u kojem Europska Unija projekt identitetskog političkoga konsenzusa mora pretvoriti u novu „nacionalnu naraciju“. U tom kontekstu korisno je spomenuti istaknutog teoretičara sociokulturne verzije moderne nacije i nacionalizma E. Gellnera (1998.) koji smatra da će doći do promjena u stupnju suverenosti nacionalnih država u raznim političkim oblicima i strukturama. Upravo su te promjene danas znakovite za Europsku Uniju i sagledavamo ih na više razina. Najvažnija je ona koja se odnosi na problem legitimiteta, usko povezan s demokratskim deficitom Europske Unije, kao i na problem institucionalnog dizajna koji proizlazi iz toga što se Europska Unija javlja kao potpuno nov oblik međudržavne integracije koji zahtijeva nova pojmovna određenja. Upravo dosadašnje teorije legitimiteta ovaj fenomen tematiziraju isključivo vezano uz naciju-državu (Cipek, 2007:861). To bi u procesu konstrukcije europskog identiteta značilo da taj proces prvo mora poći od stvaranja jakog europskog političkog identiteta. To je pitanje bitno osnaženo nakon referendumu o Ugovoru o Ustavu EU-a u Francuskoj i Nizozemskoj, gdje se potvrdila činjenica kako građani žele povratak političkog dijaloga u kojem oni aktivno sudjeluju. Nije zanemariva ni činjenica sve većeg komunikacijskog deficita unutar Europske Unije, koji se pojavljuje na više razina. Ovdje ću navesti samo neke primjere. Tijekom postupka ratifikacije putem referendumu o jednom te istom Ustavu francuski su glasači tvrdili da će moć njihove zemlje pod Ustavom oslabjeti, dok

su Nizozemci upozoravali da će Ustav velikim državama poput Francuske omogućiti da budu još utjecajnije (Mulvey, 2005.); zatim rekordno nizak izlazak birača na parlamentarne izbore, gdje je odaziv birača 1979. godine bio 63 posto, a 2004. godine 47,85 posto (vidjeti Cipek, 2007.). Prosječni odaziv 2009. godine u svih 27 zemalja članica za Europski parlament bio je 43,24 posto (<http://www.euractiv.com>). Nadalje, uočava se smanjivanje razine povjerenja građana u europske institucije (European Commission, 2005:19-20), pada opća potpora članstvu u Europskoj Uniji i bilježi se porast negativnog mišljenja o Uniji diljem Europe (vidjeti http://ec.europa.eu/public_opinion), i to ne samo u tradicionalno euroskeptičnim zemljama poput Velike Britanije i Danske, već i u zemljama osnivačicama poput Francuske i Italije. Stoga se s razlogom postavlja pitanje na kojim osnovama treba graditi europski identitet. Konstitucionalističke teorije tu osnovu vide u stvaranju takvog identiteta kroz zajednički ustavni okvir i političku kulturu općenito, dok kulturalističke teorije tu osnovu vide u stvaranju zajedničke europske kulture koja ima svoju povijesnu ukorijenjenost. Razlikovna utemeljenost tih dvaju koncepata temelji se na razlici između konstitutivnih načela na kojima su građane nacionalne države. Neke od njih svoju su bit pronalazile u povijesnom obitavanju na određenom teritoriju i prihvatanju temeljnih političkih načela; tako su nastale građanske nacije. Druge svoj temelj nalaze u etničnosti, koja podrazumijeva zajedničku kulturu i osjećaj povijesnoga kontinuiteta. Etničke nacije u tom su procesu bile sklone mitologiziranju, dok su građanske nacije s vremenom u svoju samoidentifikaciju uključile elemente etničnosti.

Stoga se oblik nacionalnog identiteta u okviru konstrukcije europskog identiteta mora promatrati kao oblik legitimacije političke zajednice, i to kroz njegovu dvostruku funkciju legitimacije – kulturalnu i političku. Naime danas se između države kao posebnog političkog oblika modernosti i nacije koja se u odnosu na državu javlja kao utemeljiteljski subjekt i kao objekt vladavine nacionalni identitet unutar eurointegracijskih procesa javlja u svojoj dvostrukoj funkciji legitimacije.

Prva se odnosi na stvaranje simboličke slike o zajedničkim vrijednostima koje mogu opravdati postojanje zajedničkog Mi, a druga se odnosi na funkciju suvereniteta države u odnosu na druge međunarodne subjekte.

Mreža europskog političkog i kulturalnog prostora – jezgra kreacije europskog identiteta

Diskurs o konstrukciji europskog identiteta ide i u smjeru europskog *demos*a. Dokazivanje europskog kulturnog identiteta prema nekim autorima nema svoje uporište (R. Dahrendorf, 2003:104) budući da zapravo ne postoji europski narod, europski *demos* za europsku demokraciju. To jasno upućuje na činjenicu kako je europski kultur-

ni prostor prema svojoj definiciji pluralistički i ne sastoji se od nekog partikularnog identiteta. U tom kontekstu traganje za jedinstvenim europskim kulturnim identitetom postavlja i pitanje pojma Europljana. Ako se europski kulturni identitet promišlja prema uzoru na nacionalni, to pretpostavlja postojanje europskog *demos*a, i to onoga koji može biti proceduralan u kontekstu kolektivnog ishoda funkcioniranja institucija i mehanizama integracija. Ovdje dolazimo na poziciju zanimljive rasprave u kojoj autor Joseph Weiler govori o europskom *demosu* i konstitucionalizaciji koju smatra jedinstvenom, ali ipak hibridne naravi (usp. Weiler, 1997., 1998., 2001.). Weilerova teorijska koncepcija europske političke zajednice podrazumijeva da je ona supranacionalna zajednica utemeljena na ustavnoj toleranciji, gdje europski *demos* nije etno-kulturno-organski *demos*. On to niti ne bi trebao biti budući da bi kao takav negirao jedinstvenost eurointegracijskih procesa (Weiler, 1997:117).

Međutim postavlja se pitanje postoji li uopće narod Europljana ili ga tek treba kreirati kao „građane Europske Unije“? Uzmemo li u obzir činjenicu da se još uvijek više od pola stanovnika Europske Unije ne identificira s tom istom Unijom, dolazimo do Beckove teze da narod Europljana ne postoji jer svaki pokušaj njegove kreacije još uvijek izaziva strah građana Europske Unije, napose od nove kulturne okupacije (Beck, 2006.). Mogli bismo ustvrditi da europski *demos* koji zahtijeva visoku razinu „europske građanske svijesti“, jakog kolektivnog identiteta utemeljenog na čvrstoj strukturi civilnog društva, još uvijek nije prisutan u europskoj praksi. Pokušaje zagovaranja novog europskog identiteta pronalazimo i u nekim institucionalnim rješenjima, odnosno mreži europskog političkog prostora. U uvjetima sve veće ekonomske i socijalne internacionalizacije, umjesto izgradnje europskog *demos*a, zasad se može ostati pri postojećem aranžmanu odnosa Komisije, Parlamenta, Vijeća ministara i Suda, koji su odgovarajuća zamjena za klasičnu demokraciju većine (Petković, 2007:811). Iz te pozicije može se zaključiti kako se danas europski nadnacionalni identitet stvara oko konstitucionalnog patriotizma, odnosno identifikacije s demokratskim normama (Delanty, 2000.).

U tom kontekstu mogli bismo ustvrditi da Europska Unija ulazi u novu eru političke rekonstrukcije u pogledu stvaranja europskog političkog identiteta.

Ovdje ćemo se nakratko osvrnuti na novije diskurse o europskom kulturnom identitetu koji sve više reflektiraju kontroverziju predstavljanja toga identiteta, a čije je određenje od iznimnog značenja za izgradnju europskog identiteta općenito. Kako bi razumjeli u kojem pravcu ide izgradnja europskog identiteta, mnogi su istraživači u središte razmatranja stavili odnos „jedinstvene“ europske kulture (vidjeti Brah, 1996.; Rifkin, 2004.; Shore, 2000.; Wodak i Weiss, 2004.) naspram nacionalne kulture (Brah, 1996.; Balibar, 2004.). Spomenuti autori povezali su koncept kulture kao identiteta s povijesno promjenjivom sponom društvenih značenja, iz čega proizlazi i značenje kulture kao društvenoga konstrukta. Kultura ovdje označava proces, gdje je ona kao društveni

konstrukt uključena u stvaranje i promjenu značenja unutar članova nekog društva (Hall, 1996.). To bi značilo da kultura kao takva nije isključena iz društvenih i političkih pitanja, naprotiv, ona se konstruira unutar tih procesa. Stoga spomenuti teoretičari uvode u raspravu o kulturi pitanja političkih značenja. Međutim čini se da pitanja o „jedinstvenoj“ europskoj kulturi poprimaju drugačiji značaj kad se govori o „europskoj kulturi različitosti“. Jasno je da je Europska Unija obilježena kulturnim raznolikostima; jasno je i to da sve te razlike treba objediniti u „jedno“. To s druge strane nameće pitanje procesa u kojima Europska Unija sve te razlike nastoji asimilirati u tijelo kako ne bi postojale nikakve bojazni za „europsko mi“. Upravo to „europsko mi“ zahtijeva stvaranje zajedničkih simbola „eurojednakosti“, kao što su europska himna, europska putovnica, zastava i niz drugih simbola koji moraju postojati kako bi Europska Unija postigla svoj kulturni i politički legitimitet. Svi ti elementi daju određenu vrstu emocionalnosti europskom kulturnom identitetu. Međutim neka empirijska istraživanja pokazuju kako se građani Europske Unije još uvijek velikim dijelom identificiraju kao pripadnici svojih nacionalnih država, a tek se potom izjašnjavaju kao građani Europske Unije. U tom su kontekstu zanimljiva ona empirijska istraživanja koja pokazuju kako europski zastupnici, govoreći o europskom identitetu, govore o *svojem* europskom identitetu (Beck, 2006.; prema Footitt, 2002:111-130). Ovdje se s jedne strane pokušava stvoriti ideja jedne europske kulture kao osnovne poveznice svih kulturalnih pluralnosti koje su prisutne unutar Europske Unije. S druge pak strane istovremeno se naglašava kako Europska Unija teži očuvanju brojnih kultura i jezika, pa tako danas susrećemo različite metafore za Europsku Uniju kao što je „obitelj kultura“ primjerice.

Sve to upozorava na činjenicu da suvremeni diskursi o europskom kulturnom identitetu moraju uključiti prethodno razjašnjenje o tipu identiteta kojem bi možebitno pripadao europski kulturni identitet. Postoje različiti politološki i sociološki diskursi o tipologiji koja bi uključivala tu vrstu identiteta, od kojih ću izdvojiti samo neke, ne umanjujući važnost ostalih. O tipologiji kolektivnog identiteta piše Oliver Schmidtke, pozivajući se na Eisenstadtovu i Giesenovu teoriju identiteta, u svom članku o zaprekama i mogućnostima za izgradnju zajedničkog europskog identiteta, gdje otvara zanimljive teze o pitanju koji su identitetski kodovi otvoreni za Europsku Uniju (usp. Schmidtke, 1998.). On razlikuje tri idealna tipa kolektivnog identiteta s obzirom na njihove različite temelje (Petković, 2007:808): primordijalni, univerzalistički i tradicionalni, u čijoj klasifikaciji za prvi, primordijalni, jedini uvjet čini prirodna datost nekih nepromjenjivih osobina. On je askriptivan i na njegovoj se osnovi ne mogu u jednu zajednicu integrirati različite etničke i jezične skupine. Uz univerzalistički tip identiteta Schmidtke veže poštivanje normi i vrijednosti neke kulture. Ovdje je važna prilagodba za uključivanje u zajednicu, odnosno prihvaćanje normi, neovisno o podrijetlu, boji kože ili etnicitetu. I konačno, tradicionalni tip identiteta veže se uz poštivanje, ali i

dobro poznavanje običaja određene zajednice, te se temeljem toga može postati njezinim članom. Schmidtke smatra kako primordijalni identitet za Europu nema svoju utemeljenost, kao ni tradicionalni, budući da narodi Europe nemaju potrebne zajedničke osobine koje bi ih na taj način povezivale, odnosno nema drevnih zajedničkih simbola koji mogu zahtijevati odanost te nema zajedničke povijesti europskog *ethnosa* (Petković, 2007:809). Stoga je moguć jedino univerzalni tip identiteta kao inkluzivni identitet Europe kao zajednice političkih vrijednosti. Međutim tu tipologiju ne možemo uzeti u razmatranje kad je riječ o konstrukciji europskog identiteta budući da nacionalnu državu uzimamo kao ishodište **takve** konstrukcije, a njezino utemeljenje sagledavamo upravo u okviru tradicionalnog identiteta.

Stoga ćemo u daljnjoj raspravi razmatrati europski kulturni identitet u tipologijskom okviru koji je ponudio sociolog Srđan Vrcan (Vrcan, 2005.), gdje se taj identitet zamišlja kao konstrukt ostvaren po uzoru na tradicionalni nacionalni identitet. U svom određenju Vrcan daje odgovor na pitanje o tome kojem bi tipu identiteta potencijalno mogao pripadati europski kulturni identitet. Smatra da on proizlazi iz dva tipa kolektivnoga kulturnog identiteta – tradicionalnog i posttradicionalnog. Tradicionalni tip identiteta u pravilu se otkriva kao primordijalan, koji u vremenu prividno ostaje, u osnovi uvijek isti i istovjetan sebi bez ikakvih značajnih razlika; jasno definira što smo, odakle smo i čemu smo primarno obvezni biti vjerni. On je isključiv, a njegova osobitost leži u činjenici da se postavlja kao društveni konstrukt (Vrcan, 2005:15). Na drugoj strani imamo posttradicionalni identitet koji se u suvremenim diskursima sve više shvaća kao nejedinstven i nehomogen, refleksivne naravi, višedimenzionalan, višeslojan, pa i fragmentiran. Autor naglašava kako je takav identitet više proces nego trajno stanje. Takav identitet u svojoj prirodi u interakciji s drugim kulturama i različitim socioekonomskim i povijesnim strukturama poprima nove oblike. To je identitet koji je u osnovi individualistički jer postaje predmetom osobnih odluka.

Polazeći od teze da konstrukcija europskoga kulturnog identiteta slijedi model konstrukcije nacionalnog identiteta, potrebno je objasniti i neke aspekte konstrukcije nacionalnog identiteta.

Put nastanka i konačna konstrukcija i afirmacija modernog nacionalnog identiteta na europskom prostoru bili su prožeti nasiljem. Političko nasilje bilo je prisutno i u zapadnoeuropskom modelu konstruiranja modernih nacija, odnosno stvaranju tzv. građanskih nacija (*civic nations*), pa tako i građanskog nacionalizma, ali i onda kad se radilo o istočnoeuropskom modelu konstruiranja modernih nacija prema obrascu tzv. etnonacionalizma. Uzmemo li u obzir neke klasične primjere konstruiranja moderne nacije, kao što je konstruiranje moderne francuske ili američke nacije, vidimo da je povijesni put nastanka tih nacija imao svoj nasilnički karakter masovnih razmjera i u oba se slučaja vodio svojevrsni „kulturni rat“ oko definiranja odgovarajućih nacional-

nih identiteta (Vrcan, 2005.). Neki se kritičari slažu da Europska Unija na svom putu stvaranja zajedničke kulture izgrađuje nadnacionalni identitet koristeći se praksama sličnim onima koje su pripomogle stvaranju nacionalnih država u 19. stoljeću (usp. Laffan, 1996.; Shore, 2004.). Sve to upućuje na činjenicu da europski kulturni identitet nije konstrukt „ni iz čega“, već svoje utemeljenje nalazi u povijesnim resursima koje se danas želi mobilizirati za aktualne političke ciljeve Europske Unije. To pak otvara niz pitanja: kako taj identitet zamisliti, definirati i društveno implementirati, a da bi bio „povijesno prihvatljiv“ i politički utemeljen. Neki autori naglašavaju, pozivajući se na francuski Ustav koji jamči univerzalno pravo građanstva i konstituirati Francusku kao zajednicu u kojoj svi imaju politička prava bez obzira na kulturno-povijesne korijene, kako Europska Unija traži političku, a ne homogenu kulturno-povijesnu legitimaciju svojih političkih odluka (Petković, 2007., prema Rodin, 2004.). Jasno je da se europski identitet još uvijek ne doživljava kao čvrst, zadan, teritorijalno vezan, već kao identitet pokreta, ili kako ga je Beck opisao, kao „tekući identitet“ (Beck, 2006.). Neki pak smatraju kako uspjeh političke ideje pretočene u politički projekt europskog ujedinjenja ovisi o tome koliko će se europska ideja uspjati konstituirati kulturno, odnosno u kojoj će mjeri Europska Unija imati svoj poseban kulturni legitimitet, neovisan o kulturnom legitimitetu država-nacija (Shore, 2000.).

Govoreći o europskom kulturnom identitetu, mogli bismo zaključiti kako se aktualna potraga za kulturnim identitetom unutar Europske Unije može dvostruko tumačiti; prvo kao tumačenje koje bi se odnosilo na traganje za najmanjim kulturnim sadržajima potrebnima za funkcioniranje Europske Unije kao političke zajednice, a zatim kao tumačenje čija potraga za kulturnim identitetom ima za cilj nadoknađivanje svih onih negativnih učinaka demokratskog deficita koji se sve više očituju unutar institucija Europske Unije (Vrcan, 2005.). Nema dvojbe da se aktualna potraga za europskim kulturnim identitetom treba koncipirati na način koji je sličan potrazi za nacionalnim identitetom. Međutim to bi značilo da ulazimo u potragu za nečim što je već urezala europska politička i kulturna povijest, ali je palo u zaborav. Sve je očitiije da je rasprava o europskom kulturnom identitetu zapravo rasprava o konstrukt koji uključuje „čišćenje“ europske povijesti, „čišćenje europskog povijesnog pamćenja“ i „čišćenje europske kulture“ (Vrcan, 2005.). Ako i samo uvjetno prihvatimo potragu za europskim kulturnim identitetom, tu potragu možemo još uvijek sagledavati ne toliko kao potragu za korijenima, koliko kao potragu za načinom da se dođe do „korijena“ novog europskog identiteta.

Zaključak

Dosadašnji tijek razmatranja pokazao je kako se Europska Unija u pokušaju da stvori jedinstven političko-kulturni prostor, na čijim bi se temeljima trebao konstru-

irati europski identitet, suočava s dvije razine problema. Prva se odnosi na stvaranje vrijednosti koje su konstitutivne za kulturni identitet europskog društva, a druga na stvaranje vrijednosti koje su konstitutivne za politički identitet. Ako ne postoji takav legitimitet koji uključuje oba identiteta, ne postoji ni mogućnost stvaranja stabilne političke organizacije, bilo one nacionalne, bilo nadnacionalne, kao što je Europska Unija. Legitimnost i identitet međusobno su povezani budući da ovise o trajnom mehanizmu koji stvara određeno društveno institucionalno uređenje. Segmentacija institucionalnog dizajna Europske Unije zahtijeva sve veće uključivanje političkih aktera, ali i samih građana, jer su upravo oni osnova na kojoj se treba graditi konstrukcija europskog identiteta. Veze koje ljude drže zajedno u političkoj zajednici ne mogu biti samo kulturalne, već su za to potrebni politički kanali komunikacije između građana. Drugim riječima, odnos građana neke nacionalne države i neke šire političke zajednice kao što je Europska Unija mora biti posredovana ne samo kulturom, već i političkim konceptom. I konačno, u procesu konstrukcije europskog identiteta zapostavljati povijesnu dubinu fenomena koji su duboko uronjeni u povijest Europe – država-nacija svakako jest takav fenomen – značilo bi stvoriti novi generator krize identiteta u europskoj stvarnosti.

Literatura:

- Calhoun, Craig, "Social Theory and the Politics of Identity", u Calhoun, C., ur., *Social Theory and the Politics of Identity*, Blackwell Publishers, Oxford, 1994.
- Balibar, Etienne, *We the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*, Princeton University Press, Princeton, 2004.
- Beck, Ulrich; Grande, Edgar, *Kozmopolitska Europa*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Božić-Vrbančić, Senka, „Rasprava: diskurzivne teorije i pitanje europskog identiteta“, u *Etnol. trib.* 31, svezak 38, 9-38, 2008.
- Brah, Avtar, "Re-framing Europe: Gendered Racisms, Ethnicities and Nationalisms", u "Contemporary Western Europe", *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, A. Brah, ur., 152-178, Routledge, London, 1996.
- Brah, Avtar, "The Scent of Memory: Strangers, Our Own and Others", u *Hybridity and Its Discontents: Politics, Science, Culture*, A. Brah i A. Coombes, ur., 272-291, Routledge, London, 2000.
- Braudel, Fernand, „Historija i društvene nauke, Dugo trajanje“, *Časopis za suvremenu povijest*, svezak 2, 99-122, 1983.
- Brubaker, Rogers; Cooper, Frederick, "Beyond Identity", u *Theory and Society*, 29/1:1-47, 2000.

- Butler, Judith, *Bodies That Matter*, Routledge, London, 1993.
- Cipek, Tihomir, „Nacija kao izvor političkog legitimiteta”, u *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, 17-33, Alinea, Zagreb, 2007.
- Cipek, Tihomir, „Oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Primordijalni identitetski kod u ranoj hrvatskoj političkoj misli”, u *Dijalog povjesničara-historičara* 4, 59-77, Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2001.
- Cipek, Tihomir, „Institucionalni dizajn i demokratski deficit Europske unije”, *Društvena istraživanja* (16), br. 4-5 (90-91), str. 851-865, 2007.
- Dahrendorf, Ralf, „Making Sense of the EU. The Challenge for Democracy”, *Journal of Democracy*, 14:4, 2003.
- Delanty, Gerard, *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*, Open University Press, Buckingham, 2000.
- Delanty, Gerard; Rumford, Chris, *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*, Routledge, London, 2005.
- Foucault, Michel, „Governmentality”, u *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, G. Burchell, C. Gordon, P. Miller, ur., Harvester Wheatsheaf, 87-104, 1991.
- Footitt, Hilary, *Women, Europe and the New Language of Politics*, Continuum, London-New York, 2002.
- Garcia, Soledad, „Europe's fragmented identities and the frontiers of citizenship”, u *European Identity and the Search for Legitimacy*, S. Garcia, ur., 1-29, Pinter Publishers, London-New York, 1993.
- Gellner, Ernest, *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
- Hall, Stuart, „Introduction: Who Needs Identity?”, u *Questions of Cultural Identity*, S. Hall i P. du Gay, ur., 1-17, Sage Publications, London et al., 1996.
- Howarth, David, *Discourse, Concepts in the Social Science*, Open University Press, Buckingham, 2000.
- Howarth, David, „Applying Discourse Theory: the Method of Articulation”, u *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, D. Howarth, J. Torfing, ur., 316-345, Palgrave, New York, 2005.
- Laclau, Ernesto, *New Reflections on the Revolution of Our Time*, Verso, London, 1990.
- Laclau, Ernesto, „Introduction”, u Laclau, E., ur., *The Making of Political Identities*, Verso, London, 1994.
- Laffan, Brigid, „The Politics of Identity and Political Order in Europe”, *Journal of Common Market Studies*, 34/1:81-102, 1996.
- Menendez, Agustín José, „A Christian or a Laic Europe? Christian Values and European Identity”, *Ratio Juris* 18/2:179-205, 2005.

Mulvey, S., *Varied reasons behind the Dutch „No“*, <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4601731.stm>> (pristupljeno 1. prosinca 2013.)

Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2008.

Petković, Krešimir, „Neke dvojbe u vezi s manihejskom mitom: Je li europski politički identitet mogući?“, *Društvena istraživanja*, god. 16, br. 4-5 (90-91), str. 805-827, 2007.

Rifkin, Jeremy, *The European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*, Penguin, New York, 2004.

Rodin, D., *Predznaci postmoderne*, Fakultet političkih znanosti – Biblioteka *Politička misao*, Zagreb, 2004.

Schmidtke, O., „Obstacles and Prospects for a European Collective Identity and Citizenship“, u U. Hedetoft (ur.), *Political Symbols, Symbolic Politics. European Identities in Transformation* (str. 44-64), Ashgate, Aldershot, 1998.

Shore, Christian, *Building Europe: The Cultural politics of European Integration*, Routledge, London, 2000.

Shore, Chris, „Whither European Citizenship? Eros and Civilization Revisited“, u *European Journal of Social Theory* 7/1: 27-44, 2004.

Spajić-Vrkaš, Vedrana, „Rasprava: diskurzivne teorije i pitanje europskog identiteta“, u *Etnol. trib.* 31, svezak 38, 9-38, 2008.

Sršen, A.; Piskač, D., „Hrvatski nacionalni identitet i Europska unija“, u *Slavia Meridionalis* (12), SOW, Varšava, 2012.

Smith, A. D., *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, FPZ, Zagreb, 2003.

Stavrakakis, Yannis, „Passions of Identification: Discourse, Enjoyment, and European Identity“, u *Discourse Theory in European Politics: Identity Policy and Governance*, D. Howarth, J. Torfing, ur., 68-92, Palgrave Macmillan, London, 2005.

Stavrakakis, Yannis, „Strasti identifikacije: diskurs, užitak i europski identitet“, *Politička misao*, svezak XLII, br. 3, 89-115, 2005.

Torfing, Jacob, „Discourse Theory: Achievements, Arguments and Challenges“, u *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*, D. Howarth, J. Torfing, ur., 1-30, Palgrave, London, 2005.

Vrcan, Srđan, „Europski identitet – neke ključne dileme“, *Revija za sociologiju*, svezak XXXVI, br. 1-2, 7-12, 2005.

Vujić, Vladimir, *Nacionalizam, građanstvo i strategije integracije u Europsku uniju*, Anali hrvatskog politološkog društva, 2007.

Weiler, Joseph, *Un Europa cristiana*, Rizzoli, Milano, 2003.

Weiler, Joseph H. H., „The Reformation of European Constitutionalism“, *Journal of Common Market Studies* (35) 1:97-131, 1997.

Weiler, Joseph H. H., "Europe: The Case against the Case for Statehood", *European Law Journal* (4) 1:43-62, 1998.

Weiler, Joseph H. H., "European Democracy and the Principle of Constitutional Tolerance: The Soul of Europe", u Cerutti, Furio i Rudolph, Enno (ur.), 2001. (a): *A Soul for Europe*, svezak 1, *A Reader*, Peeters Leuven – Sterling, Virginia

Wodak, Ruth; Weiss, Gilbert, "Visions, Ideologies and Utopias in the Discursive Construction of European Identities: Organising, Representing and Legitimising Europe", u *Communicating Ideologies: Language, Discourse and Social Practice*, M. Pütz, T. van Dijk, ur., 225-252, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2004.

Mrežni izvori:

Fontaine, P., *Europa u 12 lekcija* <http://www.euic.hr> (20. 01. 2011.)

Mulvey, S., *Varied reasons behind the Dutch No*, 2005. <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/4601731.stm>

European Commission, *Public opinion in the European Union*, Report 64, 2005.

http://europa.eu.int/comm/public_opinion

Euroactive

<http://www.euractiv.com>

Eurobarometar

http://ec.europa.eu/public_opinion

Summary

The concept of identity in modern theories is studied as a constitutive category, so the European identity in the text is explored through his constitutive elements. Construction of European identity is displayed in the text as a search for new kinds of identity, where traditional national bonds such as territory, history, culture and political traditions have the same role as the identification with the nation. Therefore raises the question of “foundations” of European identity. The article examines the construction of the “new” European identity, which should be based on a strong collective identity, and which is reflected in the loyalty of the citizens of the European Union. So far, context of contemporary criticism, and analytical application of the term European identity, is dealing not only with a question of political legitimacy, but increasingly take into consideration the deeper elements that are related to the “political and emotional” legitimacy.

Keywords: identity, European Union , globalization, nation, legitimacy.